

fi'l-haṭ (el-Mevrid, XV/4 [Bağdat 1986], s. 159-172); Ebû Ali Muhammed b. Ahmed ez-Ziftâvî, *Minhâcû'l-işâbe fi ma'rife-ti'l-huṭûṭ ve'l-âlât ve'l-kitâbe* (el-Mevrid, XV/4 [1986], s. 185-248); Muhammed b. Hasan es-Sincârî, *Biḡ'atû'l-mücevvîd fi'l-haṭ ve uşûlih* (el-Mevrid, XV/4 [1986], s. 249-258); İbnü'l-Basîs ve İbnü'l-Vahîd, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-müsteṭâbe fi 'ilmi'l-kitâbe* (l'İbni'l-Bevvâb 'Alî b. Hilâl), (el-Mevrid, XV/4 [1986], s. 259-270); Sâlih b. Yahyâ es-Sa'dî el-Mevsilî (nazım ve şerh), *Ürcûze fi 'ilmi resmî'l-haṭ* (el-Mevrid, XV/4 [1986], s. 345-376, Zühayr Zâhid ile birlikte); Ebû'l-Abbâs el-Kastâfî, *Nazmü le'âli's-simṭ fi hüsni takvîmi bedî'i'l-haṭ* (el-Mevrid, XV/4 [1986], s. 173-184); İbn Kuteybe, *Risâletü İbn Kuteybe fi'l-haṭ ve'l-kalem* (el-Mevrid, XIX/1 [1990], s. 156-170); İbn Muḳle ve *Risâletühû fi'l-haṭ ve'l-kalem* (Bağdat 1989); *Şerhu İbni'l-Vahîd 'alâ Râ'iyeti İbni'l-Bevvâb* (Tunus 1967); İbnü'l-Bevvâb, *'Abḳariyyü'l-haṭṭi'l-'Arabî 'abre'l-uşûr* (Beyrut 1998); İbnü's-Sâiğ, *Tuḥfetü üli'l-elbâb fi şinâ'ati'l-haṭ ve'l-kitâb* (Tunus 1967, 1981). **Şiir:** *Dîvânü'n-Nâşirî* (Ahmed b. Hâlid es-Selâvî), (Bağdat 1965, Abdullah el-Cübûrî ile birlikte); Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *Ceyşü't-tevşîḥ* (Tunus 1967, Muhammed Mâzûr ile birlikte); Zeynüddin Şa'bân b. Muhammed el-Âsârî, *Vesîletü'l-melhûf ilâ ehli'l-marûf* (Bağdat 1974); İbnü'l-Murâhhal, *Risâletân feridetân fi 'arûzi'd-dübeyt* (Bağdat 1975); İbnü's-Sayrafî, *el-Muḥtâr min şî'ri şu'arâ'i'l-Endelüs* (Bağdat 1975; Fas 1976); Merzûbânî, *Eş'ârü'n-nisâ'* (Sâmî Mekki el-Ânî ile birlikte, Bağdat 1976; Beyrut 1995); *Dîvânü 'Alî b. 'Abdirrahmân eş-Şikkîlî* (Bağdat 1976); *Dîvânü Ebzûn el-'Umânî* (Katar 1984); Sâgânî, *el-Mürtecel fi şerhi'l-Kılâdeti's-simṭiyye fi tevşîhi'd-Düreydiyye* (Bağdat 1977, Sâmî Mekki el-Ânî ile birlikte); Âsârî, *Bedî'iyâtü'l-Âsârî* (Bağdat 1977), *Kifâyetü'l-gulâm fi i'râbi'l-kelâm (Elfiyye fi'n-naḥv)*, (Beyrut 1987, Zühayr Zâhid ile birlikte), *Ḥamsetü nuşûş İslâmiyye nâdire* (Beyrut 1990), *Lâmiyye fi'n-naḥv* (Beyrut 1999); Abdüllatif el-Bağdâdî, *Şerhu Bânet Sü'âd* (Bağdat 1981); İbnü'l-Murâhhal, *el-Mu'aşşeretü'l-lüzûmiyye* (Bağdat 1981); Seâlibî, *el-Enîs fi ğureri't-tecnîs* ("el-Enîs fi ğureri't-tecnîs li's-Seâlibî", *MMlIr.*, XXXIII/1 [Bağdat 1402/1982], s. 369-480; baskı yeri yok, 1998 [Âlemü'l-kütüb]; Beyrut 1996); *Dîvânü'n-Nâşi'i'l-Ekber* (el-Mevrid, XI/1 [Bağdat

1982], s. 89-104; XI/2, s. 61-69; XI/3, s. 43-74; XI/4, s. 27-54; XII/1 [1983], s. 57-58); *Şî'rü'l-Bebbeğâ* (Ebû'l-Ferec), (*MMlIr.*, XXXIV/3 [Bağdat 1983], s. 287-337); *Dîvânü'l-Kâḳî' et-Tenûhi el-Kebîr* (Ali b. Muhammed), (el-Mevrid, XIII/1 [Bağdat 1984], s. 31-74); İbn Nübâte el-Misrî ve Zeynüddin İbnü'l-Verdî, *Münâzaratân beyne's-seyf ve'l-kalem* (el-Mevrid, XII/4 [Bağdat 1983], s. 113-148); Cüneyd b. Mahmûd el-Ömerî, *Ḥadâ'ıku'l-envâr ve bedâ'ı'u'l-eş'âr* (Beyrut 1995); *Dîvânü İbn Vekî' et-Tinnîsî* (Beyrut 1991); *Ḳa-şidetü Ebî Mervân el-Cezîrî fi'l-âdâb ve's-sünne* (Beyrut 1994); Yûsuf b. Muhammed es-Sürremerrî, *Nehcû'r-reşâd fi nazmî'l-i'tikâd* (Bağdat 1993); Safedî, *el-Keşf ve't-tenbîh 'ale'l-vaşf ve't-teş-bîh* (Leeds 1420/1999, Velîd b. Ahmed Hüseyin ile birlikte). **Diğer Tahkikleri:** Zemahşerî, *er-Risâletü'n-nâşihâ*; a.mlf., *Risâle fi't-tesliye li-men küffet 'aynü-hû* (Dimaşk 1996); Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *Beḳâye'l-ed'iyeti'l-mi'e* (Musul 1983), *Kifâyetü't-Tâlib fi naḳdi kelâmi's-şâ'ir ve'l-kâtib* (Musul 1982, Nûrî Hammûdî el-Kaysî – Hâtîm ed-Dâmin ile birlikte), *Resâ'ilü İbni'l-Esîr* (Ziyâeddin), (Musul 1982, Nûrî Hammûdî el-Kaysî ile birlikte), *Risâletü'l-Ezhâr* (Musul 1983), *el-Miftâhu'l-münşâ li-ḥadîḳati'l-inşâ* (Musul 1983); İbn Fâris, *Müteḥayyerü'l-elfâz* (Bağdat 1970), *Evcezü's-siyer li-ḥayri'l-beşer* (Bağdat 1972); Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Bükâ'ü'n-nâs 'ale's-şebâb ve ceze'uhüm mine's-şeyb* (Bağdat 1973), *Tuḥfetü'l-vâ'iz ve nüzhetü'l-mülâhiḳ* (Bağdat 1974), *el-Le'âlî* (Beyrut 1994), *el-Mensûr* (Beyrut 1994), *el-Vechû'l-cemîl fi 'ilmi'l-Halîl* (Beyrut 1999); Süyûtî, *el-Fâriḳ beyne'l-muşannif ve's-sâriḳ* (Beyrut 1419/1998); Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafî, *Risâletü'l-'afv* (Bağdat 1976); İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Ḥamdüniyye* (44. bab) (Bağdat 1976); *Me'âhiżü (Ahmed b. Ma'kûl) el-Ezdi 'alâ (Şerhi'bn Cinnî li-Dîvânî'l-Mütenebbi'l-Kindî* (Bağdat 1977); Ahmed b. Muhammed el-Arûzî, *el-Câmî' fi'l-'arûz ve'l-ḳavâfi* (Beyrut 1996, Zühayr Zâhid ile birlikte); Hâtîmî, *Hilyetü'l-muḥâḳara* (Beyrut 1978); Hüseyin b. Muhammed el-Bânî, *el-Bağdâdî, Ṭarâ'ifü't-turâf* (Beyrut 1997); Sâgânî, *el-Ġâde fi esmâ'i'l-'âde* (Bağdat 1400/1980); Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Ḳubli ve'l-mu'âneḳa ve'l-muşâḳafa* (Bağdat 1981); Ya'kûb b. İshak el-Kindî, *Risâletü Seyf* (Bağdat 1983); Asmaî, *Kitâbü'l-Ḥayl* (Bağdat

1983); Melikü'l-Yemen el-Mücâhid er-Resûlî, *el-Ḥuyûlû'l-Yemeniyye fi'l-Memleketi'r-Resûliyye* (Bağdat 1983); Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Leṭâ'ifü'l-kütüb ve meḥâsinühâ* (Bağdat 1996), *et-Tevfik li't-telfik* (Zühayr Zâhid ile birlikte, Bağdat 1985; Beyrut 1996); Şerîf er-Raḳdî, *Muḥtaşarü'l-emşâl* (Bağdat 1986, Fevzî el-Kayyimî ile birlikte); *Naşşân nâdirân fi ḳa'âti'l-Ḳur'ân* (li'bn Mâlik ve İbn Mevâhib) (Beyrut 1420/1999), *Ḳıf'a nâdire min Kitâbi'l-Evrâḳ: Şaḳḳa mec-hûle min târihi'l-'Irâḳ* (Bağdat 1990); Ebû Bekir es-Sûlî, *Mâ lem yünşer min Evrâḳi's-Şûlî* (Beyrut 2000); Safedî, *Cinânü'l-cinâs* (Mecelletü'z-Zehâ'ir, I/4 [Beyrut 1421/2000], s. 39-199).

BİBLİYOGRAFYA :

Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemü'l-mü'ellifin ve'l-küttâbi'l-'Irâḳiyyin* (1970-2000), Bağdat 2002, s. 273-284; Kemâl Neş'et, "Merfe'ü'z-zikrayât / Te'lîfî Hilâl Nâcî", *Mecelletü'l-Kitâbi'l-'Arabî*, sy. 22, Kahire 1966, s. 23-25; Muhammed Abdülcebbar, "Şu'arâ'ü'l-Yemeni'l-mu'aşirîn ve Hilâl Nâcî", *el-Fikrû'l-mu'aşir*, sy. 32, Kahire 1967, s. 78-82; Abdullah er-Rukeybî, "Şu'arâ'ü'l-Yemeni'l-mu'aşirîn: Tahlîl naḳdî li-Kitâbi Hilâl Nâcî", a.e., sy. 39 (1968), s. 95-98; Abdullah el-Vâiz, "el-itticâhü'l-ḳavmî ve'l-iştirâkî fi şî'ri Hilâl Nâcî", *Dirâsât li'l-ecyâl*, V/4, Bağdat 1984, s. 324-342; Zühayr Gâzî Zâhid, "Menhecü Hilâl Nâcî ve ḳavâ'idühû fi tahḳikî'n-nuşûş", *Mecelletü Külliyyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye*, XVI, Trablus 1999, s. 722-748; Abbas Hânî el-Cerrâh, "Hilâl Nâcî ve menhecühû fi tahḳikî nuşûşî'l-haṭṭi'l-'Arabî", *ez-Zehâ'ir*, III/9, Beyrut 2002, s. 219-232; Abdürrâzık Huveyzî, "Tahḳikü'l-üstâz Hilâl Nâcî li-şî'ri'l-Bebbeğâ", *el-'Arab*, XLI/3-4, Riyad 2005, s. 263-290; a.mlf., "Şî'ru Yahyâ b. 'Alî el-Müneccim: Cem' ve tahḳik: Hilâl Nâcî", *Âḳaḳu's-seḳāfe ve't-türâs*, XV/57, Dübey 2007, s. 68-79; a.mlf., "Münâḳaşa ta'ḳibi'l-üstâz Hilâl Nâcî 'alâ bahşî şu'arâ' Abbâsiyyûn", *MMLA'ir.*, XXXV/80 (2011), s. 255-275; Zamyâ Muhammed Abbas es-Sâmerrâî, "Hilâl Nâcî ve menhecühû fi'l-İstidrâk 'alâ Şunnâ'i'd-devâvin", *Âlemü'l-kütüb*, XXII/3-4, Riyad 1421-22/2001, s. 205-216; Taki Muhammed el-Bahârime, "Zikreyâtü ma'a şadîḳi'l-ʿumr Hilâl Nâcî", *Şaḳḳetü'l-Vasaṭi'l-Baḥreyniyye*, sy. 3825, Manâma 26 Şubat 2013/15 Rebiülâhîr 1434. GALİP YAVUZ

HİLÂLÎ

(الهاللي)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilazîz
b. Reşid el-Hilâlî es-Sicilmâsî
(ö. 1175/1761)

Mâlikî fakihî, âlim ve şair.

1113 (1701) yılında Fas'ın güneydoğusunda bulunan Tâfilâlet'te doğdu. Mağrib bölgesinin tanınmış âlimlerinden Ebû İshak İbrâhim b. Hilâl es-Sanhâcî'nin (ö.

903/1498) soyundan gelen bir ulemâ ailesine mensuptur. Küçük yaşta Sicilmâse'ye giderek ilk eğitimini Ahmed Muhammed Habîb el-Lamî el-Filâlî ve İbn Ebû'l-Kâsım el-Gancâvî gibi hocalardan aldı. Ardından Fas'ta Ebû'l-Abbas Ahmed b. Mübârek es-Sicilmâsî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkâdir el-Fâsî, Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî ve Muhammed el-Kebîr b. Muhammed es-Serginî gibi âlimlerin Karaviyyîn Camii'ndeki derslerine katıldı. Bennânî ve Fâsî, Hilâlî'nin kendilerinden âli isnadlarla rivayet icâzeti aldığı hocalarıdır. Biri 1150 (1738) yılında olmak üzere iki defa hacca gitti. Kahire'de Halvetî şeyhlerinden Kutbüddin Mustafa b. Kemâleddin el-Bekrî'den *Delâ'ilü'l-hayrât* icâzeti aldı. Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'den *Şemâ'ilü't-Tirmizî*'nin yanı sıra "müselssel bi'l-evveliyye" yoluyla rivayeti o dönemde çok revaçta olan rahmet hadisini rivayet etti. Mağrib bölgesinde kendisinden bu hadisi alanlardan biri olan talebesi Kâdirî hadisi isnadlarıyla kaydetmiştir (*Neşrû'l-meşânî*, IV, 145-146). Hilâlî, Ahmed es-Sakâlî ve Ömer el-Fâsî ile birlikte Halvetîliği Fas'a taşıyan ilk isimlerdendir. Hac yolculuğu sırasında Haremeyn ulemâsının yanında diğer bölgelerden gelen âlimlerle de görüşerek bazılarında icâzet aldı, seyahatnâmesinde ve fihristlerinde haklarında bilgi verdi. Aslen Faslı olup Medine'ye yerleşen İbnü't-Tayyib eş-Şarkî ile Muhammed b. Halîl Galbûn et-Trablusî, Abdülvehhâb b. Muhammed et-Tantî ve Muhammed el-Uceymî bunlardan bazılarıdır. Hayatını Mağrib bölgesinin muhtelif şehirlerinde geçiren Hilâlî Fas, Madgara ve Sicilmâse ile diğer yerlerde ders verdi. Önde gelen talebeleri arasında *Neşrû'l-meşânî* müellifi Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, Mübârek b. Abdullah es-Sicilmâsî, yazmış olduğu fihristi ihtisar eden Muhammed b. Ahmed b. Seyyid es-Sicilmâsî, kendisinden *el-Muvaṭṭa'* okuyan İbn Süde et-Tâvüdü, kıraat âlimi İbn Abdüsselâm el-Fâsî, Abdülkâdir b. Şakrûn, Muhammed b. Hasan el-Bennânî, Muhammed b. Ahmed Bennîs, Abdullah b. Ömer el-Fâsî el-Fihri zikredilir. 21 Rebülevvel 1175 (20 Ekim 1761) tarihinde vefat eden Hilâlî, kütüphanesinde birçok eserinin günümüze kadar korunduğu Madgara'daki Sîdî Ali b. Bûzîne Zâviyesi'ne defnedildi.

Naklî ve akılî ilimlerde uzmanlaşan Hilâlî hem ulemâ hem idareciler katında itibar kazanmıştır. Nitekim Alevî hânedanından III. Mevlây Muhammed, tahta çıktığında fakih Ebû Hafs Ömer el-Fâsî'ye dönemin en büyük âlimlerinin kimler olduğunu

sormuş, o da, "Üç Ahmed" diyerek Hilâlî'yi de bunlar arasında saymıştır (Abdülhay el-Kettânî, II, 1100). Hilâlî ile hocası Ebû'l-Abbas İbnü'l-Mübârek es-Sicilmâsî için, "İki Ahmed olmasaydı akıl ilimler Mağrib'den yok olur giderdi" denmiştir (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, I, 175). Talebesi Kâdirî onun hakkında, "zamanın fesada uğradığı bu dönemde dini ayakta tutan, fesatçıların karşısında sünnetin kılıcı" ifadesini kullanırken diğer bir talebesi Muhammed es-Sahrâvî, Hilâlî'nin Mağrib bölgesinin en büyük âlimi olduğunu, Tilimsân'dan Merakeş'e kadar olan yerlerde yaşayan ve ilimle, tedrisle uğraşan herkesin başvuru kaynağı haline geldiğini, insanların sorularını ve fetva taleplerini ona iletildiğini belirtir. Hilâlî şiirle de ilgilenmiş olup manzumelerin çoğu tevessül, dua, nasihat ve methiye niteliğindedir.

Eserleri. 1. *Nûrû'l-başar fî şerhi'l-Muhtaşar*. Halîl b. İshak el-Cündî'nin Mâlikî fıkına dair muhtasarının şerhi olup tamamlanmamıştır. Hacı, sadece mukaddimesi yazılan bu şerhin çok değerli olduğunu, eğer tamamlanmış olsaydı diğer şerhlere ihtiyaç bırakmayacağını ifade eder (*el-Fikrû's-sâmi*, IV, 345). Muhammed İbrâhim Ali, yalnız mukaddimenin bile çok itibar gördüğünü ve daha sonraki müelliflerin güvendiği bir metin haline geldiğini söyler (*İşlâhu'l-mezheb*, s. 533). Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (Fas 1303; Abdülbâkî ez-Zürkânî'nin *Şerh 'alâ Şerhi'l-Leḳânî li-huṭbeti Muhtaşari'l-Halîl* ile birlikte, *İthâfû'l-mukṭenî' bi'l-ḳalîl fî şerhi Muhtaşari Halîl* adıyla, Fas 1309; nşr. Muhammed Mahmûd vüld Muhammed Emîn, Keyfe / Moritanya 1428/2007). Abdülkerîm Muhammed Kabûl bir makalesinde eseri incelemiştir ("el-Allâme Ahmed b. 'Abdîl'azîz el-Hilâlî ve kitâbühü Nûrû'l-başar fî şerhi'l-Muhtaşar", *Ḳaṭrû'n-nedâ*, sy. 5 [Dârülbeyzâ 2010], s. 69-148). 2. *el-Merâhim fî aḥkâmî fesâdî'd-derâhim*. Filâle'de mağşûş para basılması üzerine kaleme alınan bir risâledir (nşr. İsmâ Muhammed es-Sârî, Beyrut 2013). 3. *Rihletü'l-Hilâlî*. Hilâlî bu eserinde hac ziyaretini ve bu yolculuk esnasında uğradığı şehirlerde görüştüğü âlimleri, okuduğu eserleri ve aldığı icâzetleri anlatır. Muhammed Bûzeyyân Bina'î, Hilâlî'nin hayatı, eserleri ve seyahatnâme hakkındaki bir inceleme ile birlikte eserin bugüne ulaşan parçasını yayımlamıştır (http://www.patrimoine-de-figuig.com/index.php?option=com_content&view=article&id=40&Itemid=36). 4. *Fehârisü'l-Hilâlî*.

Büyük, orta ve küçük olmak üzere üç fihrist yazan Hilâlî'nin orta büyüklükteki fihristi büyük fihristin özetidir. Büyük fihrist Reşid el-Musallût er-Rûdânî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Rabat 1404/1981). Kettânî'nin "dört varaklık bir sebet" diye andığı *el-ʿUcâle* (*Fihrisü'l-feḥâris*, II, 875), Abdülvehhâb b. Mansûr'un tesbitine göre Hilâlî'ye ait fihristin içindeki bir bölümdür (*Aʿlâmü'l-Mağrib*, VI, 353). *el-Fihristü's-şuğrâ*'nın bir nüshası el-Hizânetü'l-Haseniyye'de kayıtlıdır (nr. 1194). 5. *Fethu'l-Ḳuddûs fî şerhi huṭbeti'l-Ḳāmûs*. Fîrûzâbâdî'nin meşhur eserinin girişi üzerine yazılmış olup Hatice el-Emlûkî tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1998, Rabat V. Muhammed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi). 6. *İzâʿetü'l-üdmûs ve riyâzetü's-şumûs min işlâhi şâhibi'l-Ḳāmûs*. Yine Fîrûzâbâdî'nin *el-Ḳāmûsü'l-muḥiṭ*'ini tanıtan ve eserde sıkça kullanılan kavramları açıklayan küçük bir risâle olup *Fethu'l-Ḳuddûs*'e zeyil mahiyetindedir. Muhammed b. Abdülkâdir el-Kerdûdî eseri *Hilyetü'l-ʿarûs li-cemʿi İzâʿetü'l-üdmûs* adıyla manzum haline getirmiş ve ikisi birlikte basılmıştır (Fas 1300, 1323). 7. *ez-Zevâhirü'l-ufuḳiyye ʿale'l-Cevâhiri'l-manṭıḳiyye*. Abdüsselâm b. Tayyib el-Kâdirî'nin mantığa dair manzum eserinin şerhidir (Fas 1313). 8. *Dîvânü'l-Hilâlî*. Hilâlî'nin şiirleri iki farklı divanda bir araya getirilmiş olup Süleyman b. Muhammed el-Havvât el-Hasenî'ye ait olan büyük derleme bir mukaddime, on bölüm ve bir hâtimeden oluşur (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 158/3, vr. 259-487). Abdullah el-Hems divanı yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamıştır (1988, Rabat V. Muhammed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi). Zirikî küçük derlemenin bir nüshasının kendisinde bulunduğunu belirtir (*el-Aʿlâm*, I, 151). 9. *en-Naṣîḥatü'l-Hilâlîyye*. 128 beyitlik bu nasihatnâmede Ebû Tâlib el-Mekkî, Gazzâlî ve Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî gibi mutasavvıfların eserlerinden hareketle Hilâlî sûfî ahlâkının dayandığı ilkelerden, hikmetler ve edebî inceliklerden bahseder (*el-Yâḳûtetü'l-fe-rîde* ile birlikte, Fas, ts.; Merakeş 1341). Ahmed b. Ca'fer el-Kettânî *İḳdû'd-dü-rer ve'l-leʿâlî ʿalâ Naṣîḥati's-seyyh Ebi'l-ʿAbbâs el-Hilâlî*, Abdüssamed Cennûn *en-Neseḳu'l-ḡâlî ve'n-nefesü'l-âlî fî şerhi Naṣîḥati Ebi'l-ʿAbbâs el-Hilâlî* (Kahire, ts.), Reşid el-Musallût *Fethu'l-ʿAlî el-Müteʿâlî bi-şerhi Naṣîḥati'l-Hilâlî* (Rabat 1985) adıyla esere şerh yazmışlardır. 10. *ʿArfû'n-ned fî ḥukmi ḥazfi'l-med* (Rabat el-Hizânetü'l-âmme,

nr. 1371D, 1641D). 11. *el-Yâkûtetü'l-feride fi nazmi lübbi vâcibi'l-âkıde*. Dokuz beyit hacmindeki bu manzumeyi Arabî b. Muhammed el-Hâşimî el-Azzûzî *el-Cevâhirü'l-müfide*, Muhammed b. Abdurrahman el-Fâsî *‘Uyûnü'l-fevâ'id fi beyâni ‘ilmi'l-âkâ'id* adıyla şerhetmiştir. Hâlid ez-Zehrî, Hilâlî'ye ait mensur bir akaid metniyle birlikte bu eseri *‘Âkıdetân li-Ebî'l-‘Abbâs el-Hilâlî* adıyla tahkik ederek yayımlamıştır (*Mir'âtü't-türâs*, sy. 2 [Rabat 1433/2012], s. 158-174). 12. *el-Şaşidetü'r-Râ'iyye fi't-tevessül bi-esmâ'ilâhi'l-hüsnâ* (Rabat el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 157D, 1608D). Adı bilinmeyen bir müellif *ed-Dürerü'l-le'âli min nefâ'isi Sîdi Ahmed el-Hilâlî* (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 2893), Reşid el-Musalûtt *İthâfû'l-mu'âşır ve't-tâli bi-cem'î tercemeti's-şeyh el-Hilâlî* adıyla birer biyografi kaleme almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, IV, 143-151; a.mlf., *İlîkâtü'd-dürer* (nşr. Hâşim el-Alevî el-Kâsimî), Beyrut 1403/1983, s. 443-446; a.mlf., *el-İklil ve't-tâc* (nşr. Maria Dadi), Rabat 2009, s. 191-192; Hudaykî, *Tabakât* (nşr. Ahmed Bümezgû), Dârülbeyzâ 1427/2006, I, 116, 119-120; İbn Zeydân, *İthâfû a'lâmi'n-nâs*, Rabat 1349/1931, III, 129; a.mlf., *Mu'cemü tabakâti'l-mu'ellifin 'alâ 'ahdi devleti'l-‘Aleviyyin* (nşr. Hasan el-Vezzânî), Rabat 1430/2009, II, 62-65; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Selvetü'l-enfâs* (nşr. Abdullah Kâmil el-Kettânî v.dğr.), Dârülbeyzâ 1427/2006, I, 98, 175, 224, 326; II, 361, 393, 394; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 875, 1099-1102; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 151; Fevzi Abdürrezzâk, *el-Maṭbû'âtü'l-haceriyye bi'l-Mağrib*, Rabat 1406/1986, s. 27, 61-62, 87, 112; İdrîs b. Mâhi el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-maṭbû'âti'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 352; Hacıvî, *el-Fikrû's-sâmi fi târihi'l-fikhi'l-İslâmî* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân), Beyrut 1416/1995, IV, 344-345; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-‘Arabî*, Rabat 1419/1998, VI, 348-357; Abdullah el-Murâbit et-Tergî, *Fehârisü 'ulemâ'i'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1420/1999, s. 672-673; M. İbrâhim Ali, *İşlâḥu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikiyye*, Dübey 1421/2000, s. 533; Y. S. Allûş – Abdullah er-Recrâci, *Fihrisü'l-maḥṭûṭâti'l-‘Arabiyyeti'l-maḥṭûṭâti fi'l-Hizâneti'l-‘amme bi-Rabât*, Rabat 1421/2001, I, 22-23, 126, 228; N. Levzion – G. Weigert, "Religious Reform in Eighteenth-Century Morocco", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XIX, Jerusalem 1995, s. 173-197.

NÂİL OKUYUCU

HOCA HÜSÂMEDDİN

(1770-1864)

Nakşibendî şeyhi, mesnevîhan.

İstanbul'un Aksaray semtinde doğdu. Divân-ı Hümâyûn Dahiliye Kalemi serhalifelerinden İstanbullu Seyyid Mehmed Fehim Efendi'nin oğludur. Asıl adı Hasan'dır.

Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin kendisine verdiği "Hüsâmeddin" mahlasıyla tanınır. Hıfzını tamamladıktan sonra Kastamonu Ömer Efendi'den Arapça, Konyalı Ali Efendi'den hadis usulü, Ahîskalı Hoca Selim ve Esad efendilerden tefsir ve Eyüp Hatuniye Tekkesi şeyhi Hoca Selim Efendi'den bazı fen derslerini okudu. Konyalı Ali Efendi'den *Şaḥîḥ-i Buḥârî* icâzeti aldı. Ardından Bursa'ya giderek Hoca Selim Efendi'nin şeyhi Emîniyye Dergâhı postnişini Kâdirî-Nakşî şeyhi Kerküklü Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye intisap etti. Uzun süre Mehmed Emin Efendi'nin sohbetinde bulundu. Seyrüsülûkünü onun yanında tamamladı; Emîniyye Dergâhı'nda imamlık yaptı.

1811'de şeyhinin vefatının ardından İstanbul'a döndü. Hoca Selim Efendi'den *Fuṣṣûṣü'l-ḥikem* ve *Meşnevî* dersleri aldı. Ertesi yıl Selim Efendi'nin vefatından sonra Merkez Efendi Tekkesi'nde *Meşnevî* okutmaya başladı; ilk iki cildi burada bitirdi. 1824'te Şeyh Mesud Efendi'nin vefatı sebebiyle boş kalan Kocamustafapaşa Sümbül Âsitânesi'nde cuma namazından önce *Meşnevî*'nin diğer ciltlerini okutmaya sürdürdü. 1831 yılında tamamladığı ilk *Meşnevî* hatminin duasını, seçkin kişilerin bulunduğu bir merasimde Murad Molla Dergâhı şeyhi mesnevîhan Murad Nakşibendî yaptı. Aynı yıl hacca gitti, dönüşte Sümbüliyye'den Hacı Evhad Tekkesi'nde uzlete çekildi. Daha sonra cuma namazından önce *Meşnevî*, pazartesi günleri ikindi namazından sonra Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* adlı tefsirini ve salı geceleri *Şaḥîḥ-i Buḥârî*, diğer günlerde *Meşâbih*, *Şir'atü'l-İslâm*, *Delâ'ilü'l-ḥayrât* gibi eserleri okuttu. *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'yi iki defa hatmettikten sonra Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-ş-şâgîr*'ini okutmaya başladı. 1849'da *Meşnevî*'yi ikinci defa bitirdi. Aynı yıl Kâdî Beyzâvî'nin tefsiri ve *Meşâbih* hatmini de tamamladı. Ertesi yıl Sultan Abdülmecid'in, Hacı Evhad Tekkesi'ndeki derslerini izleyebilmesi için kendisine bilgi verilmeden tekkeye mahfel yaptırması üzerine Hatuniye Tekkesi'ne taşındı. Vefatına kadar burada ders okuttu. Mehmed Âkif Ersoy "Hoca Hüsâm" şiirinde, onun Sultan Abdülmecid'e karşı mesafeli tavrının sultana yakınlığı "mânevî bir belâ" olarak görmesinden kaynaklandığını söyler. 1854'te gözlerini kaybetmesine rağmen *Meşnevî* okutmaya devam eden Hoca Hüsâmeddin Efendi üçüncü *Meşnevî* hatminin ardından vefat etti. Cenaze namazı 10 Mart 1864'te ramazan bayramının birinci günü

Eyüp Sultan Camii'nde kılındıktan sonra dergâhın hazîresine defnedildi. Sultan Abdülaziz kabrini mermerden yaptırarak üzerine demir bir şebeke koydurmuştur.

Babasının bürokrasinin üst kademelelerinde bulunmasına rağmen onun konumundan yararlanmayıp sıradan öğrenciler gibi medrese köşelerinde yaşamayı tercih etmesi, tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik veya başka bir resmî görev almaması, varlıklı bir aileden geldiği halde ailesinden intikal eden mirası kardeşlerine bırakıp tekkelerde ikamete yönelmesi şahsiyeti hakkında bir fikir vermektedir. Vefat ettiğinde adına kayıtlı hiçbir cihat veya vazife yoktu. Derslerinden dolayı kimseden ücret almamış, adı hiçbir resmî evraka girmemiş, yöneticilere ve siyasîlere yüz vermemiş, hiç evlenmemiş, her kesimden insanlarla görüşüp sohbet etmiş ve derslerine daha çok kültürlü kişiler katılmıştır. Nakşî olmasına rağmen *Meşnevî* okutması, Mevlevî sikkesi giymesi, ancak imâmesini Mevlevîler gibi destar şeklinde değil düz dolama yapması onun Mevlevîmeşrep olduğunu ima etmektedir. Hatm-i hâcegânın ardından cehrî zikir icra etmiş, daha çok Nakşî-Hâlidîler'e has bir uygulama olarak görülen hadis ve tefsir kitapları okutmuştur. Bu da onun farklı bir yol takip ettiğini, ayrıca şer'î ilimlerdeki kudretini göstermektedir. Okuttuğu ve şerhettiği kitaplarla toplum hayatında seçkin bir mevki edinen Hoca Hüsâmeddin Efendi, modern dönemin bir ilim dalında uzmanlaşmayı öneren parçalı bilim anlayışı karşısında bütünlükçü Osmanlı ulemâ geleneğinin önemli bir temsilcisidir. Tekkesine gelen her seviyede insan kendi seviyesine göre izleyebileceği ders çeşidi bulabilmiştir. Bu durumu, Nakşibendî-Müceddidî ekolünün Osmanlı'nın son dönemindeki temsilcilerinden şeyhi Mehmed Emin Efendi, pîrdaşı Ali Behcet Efendi ve kendi halifesi Mustafa Vahyî Efendi'de de görmek mümkündür.

Hoca Hüsâmeddin Efendi'den sonra tekkesinde, *Meşnevî* yanında diğer dersleri de otuz iki yıl hizmetinde bulunan halifesi Mustafa Vahyî Efendi (ö. 1878) sürdürmüştür. Tahsil hayatına Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin yanında başlayan Sütlüce Sâdî Dergâhı şeyhi Hasîrizâde Elif Efendi onun hakkında bir eser kaleme almıştır (bk. bibl.). Elif Efendi, Mustafa Vahyî Efendi'den naklen Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin telifine pek önem vermemesine rağmen üç eser bıraktığını söylemektedir. Bunlardan Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*'sinin Türkçe